

Podravina i Krleža

(Uz 85. obljetnicu života Miroslava Krleže)

U doba kompleksne težnje jednom marginalnom i parcijalnom, doskora fragmentarnom i specijaliziranom, a odskora atomiziranom znanju, Krležina snažna ličnost i njegovo cjelovito djelo ostalo je posljednji bedem i bastion obrane jednog dominantnog, univerzalnog i sveobuhvatnog problema umjetničkog stvaranja i smislenijeg življenja. Čitav taj naš sveopći i stravičan put svih naših naroda kroz stoljeća, sva ta krvoprolića pod patronatom svih mogućih osvajača i cesarokraljevskih soldateski, sve to naše provincijalno shvaćanje, blato i mrak, neprestano padanje u »marijaterezijanske« tamnice, neviđeni martirij čitavih generacija koje su postale najjeftinije topovsko meso, sve te ludnice i požari, agonije i raspadi, ratovi i diktature, jezuiti, političari, i sav taj dvojbeni balkanski prostor dobio je puno, najveće i pečatovsko značenje u cjelokupnom opusu Miroslava Krleže.

Ostati ne na apstraktnom, nego na teoretskom i praktičnom značenju i vrhu svih tih događaja, i pored pogrd, kleveta, podvala i denuncijacija, i pored zajedljivosti, mržnja i izmišljotina, na udaru svih klerikalaca, klerofašista, frankovaca i orjunaša, biti na vjetrometini svih desničara i najmračnijeg tiska, trpjeti uvrede i čitati vlastite osmrtnice, mogao je jedino čovjek izuzetne ličnosti, pisac čiji su odnosi i djelo na izravan i specifičan način utjecali na generacije naprednih književnika u nas. Krleža je izraziti primjer pisca kod kojega ne možemo odvojiti pojam književnik od revolucionara, pisca koji je nebrojeno puta potvrdio da nema te problematike koja ne bi bila neraskidivo povezana sa svim osnovnim problemima cjelokupnog ljudskog života, povezana isto tako sa svim političkim zbi-

vanjima kao i s cjelokupnim moralnim pravilima međusobnih ljudskih odnosa. U tim relacijama postavlja se i pitanje njegova odnosa prema društvenoj stvarnosti. Jasna je i tendencija za koju se Krleža borio godinama: za svakog našeg pisca ne bi smjeli postojati produktivniji problemi od naših vlastitih, i u srazu s tim problemima koji su samo naši može se sastojati individualnost, ili umjetnička vrijednost našeg bivstvovanja. To je i putokaz svim Krležinim razmatranjima u opsegu jedne Duge Rijeke, Lenjinove Moskve, ulice Zmaja od Noćaja u Beogradu, Gvozda ili Praga, misli o Vidu Trdaku ili Erazmu Roterdamskom.

Čitavo to djelo, i sav taj ogromni književni ciklus, najznačajnija su književna a pomalo i društvena kreacija naše misli. Svi ti događaji, sve te bune i oslobodilački ratovi našli su u njegovu djelu socijalistički i filozofski zahvat i velik, moćan odraz: u nas zaista nema ličnosti koja bi više od njega sagledala svijet oko sebe, materijalističnije, strasnije bila ogledalo naše egzistencije i sugestivnije dala sve te ljudske patnje, prilike i stanja u političkom, estetskom, književnom, i socijalnom kretanju u nas.

Njegovo djelo odiše pisanjem u kojem se na svakoj stranici prepoznaje nesalomljivi borac za humanizam, čovjek nerazdvojan od stvarnosti svoga vremena, pisac koji je podredio duh svome trajanju u stvarnosti, ljudskim težnjama u vrtlogu i dijalektici zbivanja, gorućim i dramatičnim problemima čovjeka: jednom rječju, djelo koje je usmjereno buđenju svijesti i prevladavanju samozatajnih, nazoviplemenitih iluzija o romantičnom vremenu.

Krležino djelo je, tako, uzevši u cjelinu, nastalo kao pravi, orkanski odgovor stihiji jednog doba, ono je svjesna idejno usmjerena intervencija u razobličavanju svih

apstraktnih i visokoumnih tendencioznih općih pitanja, isto tako izraz je borbenog, mijenjajućeg pogleda na svijet što ga okružuje a i zrenje jedne specifične ličnosti koja se duboko sašima sa sudbinom i opstanakom svoga naroda, kojem je stalni putokaz u izgradnji svijesti i kulture. U opasnim, kompliciranim i teškim uvjetima, u ratnom, vučjakovskom vremenu, prožetom barbarlukom i velikim strahotama, Krležino djelo i njegov revolucionarni stav i neiscrpna energija bio je, u neprestanoj napetosti, otporu i borbi, pravi putokaz i znak smislenijem življenju, lišenom nekom centriranju idealne točke a okrenutom stalnoj borbi i dijalektičnom prevladavanju lutanja i besmisla. Velik književnik i filozof ljudskog i narodnog bića, slobodan teoretičar i duh, politički borac i ideolog, čovjek goleme kulture i znanja, ostavio je neizbrisivi učinak i u našem kraju. U svojim lutanjima i previranjima između Batrine i Kapele, Pariza i Galičije, Crikvenice i Slavonske Požege, Budimpešte i Pariza, od svoje prve faze temeljnog rušilačkog obračuna s domaćom kulturnom tradicijom, do kasnijih smirenih pristupa kritičkoj analizi nataloženih mitskih ideoloških i literarnih zabluda, Krležino je djelo dobrim dijelom utjelovljeno u našem seljaku koji govori kajkavskim dijalektom, regrutu iz prvog svjetskog rata, mudracu i defetiststu, tučenom, porobljenom i gaženom, uvaljenom u panonsko blato, ali koji zadržava svoju neovisnost punu lukave pokornosti.

Koprivnica, i šire Podravina, sa svim tim revolucionarnim previranjima posljednjih godina prvoga svjetskog rata, i kasnije, uz sve te bune izražene u antiratnom pokretu seljačkih masa, u Krležinu djelu dobila je slikovitost, sociološki konkretan karakter, značila je trajnu inspiraciju još od djela interpretirana jednim dionizijskim stavom, preko marksistički obojenog oblikovanja na materijalnom i biološkom životu čovjeka, sve do u kasnijim godinama jedne psihoanalitičke raščlambe u Dnevnicima. Mnogobrojne varijante simbola Golgote, sva ta silna stradanja javljaju se i vraćaju u centralnoj točki većine Krležina razmatranja o temeljnim pitanjima i pretpostavkama elementarne ljudske egzistencije na ovim našim paralelama.

Izravniju, trajniju vezu s našim krajem Krleža uspostavlja uz Galovićevu zbirku »Z mojih bregov«, zatim dvogodišnjim boravkom u Dugoj Rijeci, te velikim prijateljstvom s Krstom Hegedušićem — a koprivnički dani vežu ga uz izdavanje »Književne republike« (1923 — 1925). Poezija Frana Galovića (1887—1914.), njegova kajkavska opora realitika, melodiozna lirika gdje je jezik na najsazetiji način povezan s psihologijom, filozofijom i sociologijom, jezik koji se organski razvijao, nastao i izvira iz kajkavskog dijalekta, zvuk izašao iz dubine svoga bića, svjež moduliran primjer poezije nastale u teškim vremenima, duboko se dojmio Krleže. Zanimarivši zapise, iz ratnih godina prvoga svjetskog rata, u memoarskom kolažu »Davnih dana«, kada se Krleža o Galoviću nije najpovoljnije izjasnio (usporediti s primjerom ocjene Ksavera Šandora Đalskog) pod utjecajem karakterizacije buntovnog, mladog i ranog Krležina stvaranja, valja se, ipak, zadržati na njegovim ocjenama Galovićeve poezije u kasnijim, zrelijim danima stvaranja.

Još 1925. godine Krleža, u »Književnoj republici«, objavljuje prvi cjeloviti tekst pjesama »Z mojih bregov«, a na početku te iste godine u poznatom »Pismu iz Koprivnice« najavljuje posthumno tiskanje njegovih pjesama: »To su ti podravski vinogradi, po kojima odzvanjaju klopotci i javlja se kos, gdje je pokojni Fran Galović u četrnastoj polusvjetlosti srpanjskog mlađa naslutio u svojoj najboljoj pjesmi svoju ranu smrt (srpnja 1914. mislim)«. Odlomak je citiran (dalje slijedi cijela pjesma »Crn-bel« iz knjige »Knjiga studija i putopisa«, 1939, 254. stranica).

Promatrati odvojeno Koprivnicu dvadesetih godina. od sugestivnog doživljaja Frana Galovića u njegovim pjesmama, nije uputno jer i Koprivnica tih godina, po prilici, živi iskonskim životom jednog Peteranca, jedne kalvarije duha i življenja, uvele, gnjile prozirne i fijakerske sredine, u kojoj su (po Krleži) i njegovu »Pismu iz Koprivnice«: »lijevo i desno po dvorištima naslagane same beskrajne škrinje, škrinje za jaja i neukusni nadgrobni spomenici, te se čini da Koprivničani ne rade drugo nego jedu jaja i postavljaju jedni drugima ustrajno, i svakom boljem ukusu u prkos, nadgrobne spomenike... metle, škafovi, vedrice, Ljekarna

k Spasitelju sa modrim staklenkama i kolačićima za gliste, i jaki sjevernjak što diže sivu prašinu i trusi inje sa krošanja kestena u drvoredima gradskog perivoja, to su elementi koprivničkoga zbivanja. Snijeg i prašina na minus sedam Celizijusa, kakvi li pakleni motivi jednog demonskog, zabačenog, provincijskog sna...» (Knjiga studija i putopisa, 1939. 251. stranica).

U tim i takvim uvjetima življenja, u takvoj katakombi zaostale balkanske prostornosti gdje se postavlja i pitanje dublje logike bivstvovanja u takvim geografskim i geopolitičkim prostorima i ekonomskog i kulturnog besmisla, Krleža je Galovićevu djelovanju vidio kao zastrašujuću kalvariju našega inteligenta na prijelazu stoljeća:

»Galovićev posljednji lirski odzvuk zvoni kao posmrtno zvono. U svojoj posljednjoj inspiraciji Galović se oslobodio retorične versifikacije Matoševog sljedbenika. Pišući u raznim manirama, pišući beskrajno mnogo, pišući gramofonski ustrajno, taj mladić iz Peteranca oslobodio se u svom posljednjem lirskom ciklusu svake naše domaće, sutlaške, stekliške, pravaške, i najneznačajnije epigonske gravitacije. On lebdi u ovim stihovima, on zaista oduhovljeno lebdi nad čitavim koprivničkim krajem kao lirski sinteza jednog pokoljenja Mlade Hrvatske Lirike, koja je izdahnula na daskama svoga pjesničkog debija. Sugestivno djeluje magnetsko polje ove mrtve lirike, kojoj je bilo suđeno da umre u predvečerje svog trijumfa. Za svoje relativno kratkotrajne, ali neobično ambiciozne pjesničke karijere, Galović je rasuo na hiljade i hiljade rima po raznim strofama, a između mora toga štampanoga materijala jedna se riječ iznenada javi iz groba i, magnetizirajući svoju okolinu, pjesma počinje da govori, pjesma postaje simbolom, pjesma se pretvara u tajanstvene predjele smrti, u žalost nesretnog zavičaja. Pjesma postaje ono što je zapravo htjela da bude: pjesmom glupe sudbine i živim protestom nad pokoljenjima. (1925) ... »Prijatelj moj stari«, »crn-bel... crn-bel«, da li je sve to autentična lirika ili se njena tajna krije u šarmu dijalektalne fraze? Istina je, zloslutni akord »crn-bel... cer-bel« zvoni kobno, izazivajući pogrebni utisak upravo tim što se tu već čuti da je smrt prisutna, što se već njuši njen pogani dah. Da, moglo bi se reći, da ovaj scenarij djeluje

macabre danas kad nad grobom čovjeka recitiramo ove stihove, a pitanje je da li bi to zvučalo isto tako bolno, da se smrt nije desila? Da li bi u tom slučaju onomatopejski trik »Crn—bel« uopće zvonio tako uvjerljivo? Balada o starom kestenu je kalvarija našeg inteligenta na prijelazu stoljeća, a zvuči autobiografski. Čovjek je iskorijenjen, ni tu ni tamo, ni u selu ni u gradu, i ova poema, kao svjedočanstvo duboke intelektualno — moralne krize, sama po sebi ne bi djelovala toliko potresno, da nije ispjevana deprofundis« (1967),...

»Njegova pjesma o starom kostanju zar nije svjedočanstvo jednog pjesnika koji se opršta od nas na putu u nepovrat? Zar ovim stihovima doista ne progovara na srpanjskoj mjesecini stari podravski kesten, to Barrèsovo simbolično stablo svakog regionalizma, pod kojim tuguje iskorijenjeni brodolomac, koji u ovom dijalogu nestaje među sjenama. Galovićev lirski razgovor sa starim kestenom na mjesecini gust je, smeđ, pastelno zelen, neodređen, pun mračno srebrnastog šuma gadnih podzemnih slutnja, što oko njega lepršaju po koprivničkim vinogradima kao koprene rane smrti. Ova Galovićeva čežnja za izgubljenom mladošću zapravo je već pogrebna kantilena, izgovorena patetikom jednog epitafa.« (1925) (Citati iz Panorame pogleda, pojava i pojmova, knjiga 2. stranice 295—298).

Govoreći o toj poznatoj Galovićevoj pjesmi zanimljive su i Krležine naredne usporedbe »Taj motiv đeracinè-intelektualaca kod nas iskorijenjenog i ranjenog seljaka u prvoj generaciji, pionira, kojega je ponijela Evropa u besmisao te svoje nazovicivilizacije, u našoj književnosti pokušao je da dađe Novak u »Titu Dorčiću« i Josip Kozarac u svojoj noveli »Tri dana kod Sina«, za koju sam negdje čitao da ju je napisao i doživio u Koprivnici.« (Knjiga studija i putopisa 1939. 248. stranica).

Već iz fokusa ranog Krležina stvaranja, zračila je cjelokupnost jedne sinteze s kojom je počeo najrevolucionarniji duhovni čin u genezi našeg stvaralaštva, zračila je spoznaja da se može i mora prevladati apsurd društveno-povijesne gluposti toga vremena, da je neminovna trajna bitka i zbiljsko suočavanje u razmatranju integralnog problema čovjekovog identiteta. Moral i svijest, savjest i um, za Krležu su inspira-

tivni temelji u svijetu kaotičnosti protuslovlja i negacije osjećaja za općeljudsko i humano. U rasponu nemirnog života: od ratišta Galicije do fronte od Rige do Karpa, od dramskog prvijenca Legende i Maske, od šest napisanih a neobjavljenih drama do Podnevnih simfonija ili Pjesama, od kataklizmičog ciklusa »Hrvatski bog Mars«, u kojemu je na najpotresniji način prikazano stradanje i martirij našeg čovjeka, do suočavanja s bespomoćnom, pasivnom i nihilistički orijentiranom inteligencijom, teče jedan borbeni i samosvojni put čovjeka koji, prelomnih i revolucionarnih godina i vrenja, piše svoju »Pijanu novembarsku noć 1918.«. Godine su to izdavanja »Plamena«, antimilitarističkih poema i političkih govora s lenjinskim idejama.

U Dugoj Rijeci, u životnoj stvarnosti podravskog seljaka, tu na dohvat, a u stvari tako daleko, Krleža boravi od kolovoza 1920. do lipnja 1922. godine. Ponirući u životne tajne na pravom mjestu, u zabitom provinciji, putujući kroz pakao naše vlastitosti od pred pedesetak godina, živeći u jaruzi našeg vlastitog mraka, raspirujući krugove svoje uznemirene svijesti, biti živom senzacijom u kraju gotovo srednjevjekovne zatucanosti, jer ni puta nije bilo, intelektualno nastojeći da se sruše te nerazumne, manufakturne, halucinantne provincijalne i otužne svijesti, živeći u čamotinji i pustari s dojmovnim elementima otrcanosti i senilne dosadnosti takvoga načina života, Krleža je, potpuno usađen u svoje vrijeme, nekonvencionalno, uzvišeno, postavio duhovne postulate koji su postali i općepriznate koordinate i našega vremena. Vrijeme Duge Rijeke, vrijeme je i »Vučjaka«, stvarnost mračnih, blatnih klanaca, ponekad oduhovljenost trenutka što čini sublimat turobne, žalosne i stoljećima uvjetovane, kalupima određene i duboko ukorijenjene postojanosti i fiktivnog življenja tu, tako blizu Koprivnice, u trulim kućercima, vrijeme je to i spoznaje prolaza godina i doba u povijesno oprečnim strujanjima ideja, u saznanju besperspektivnosti vegetiranja takvim načinom života.

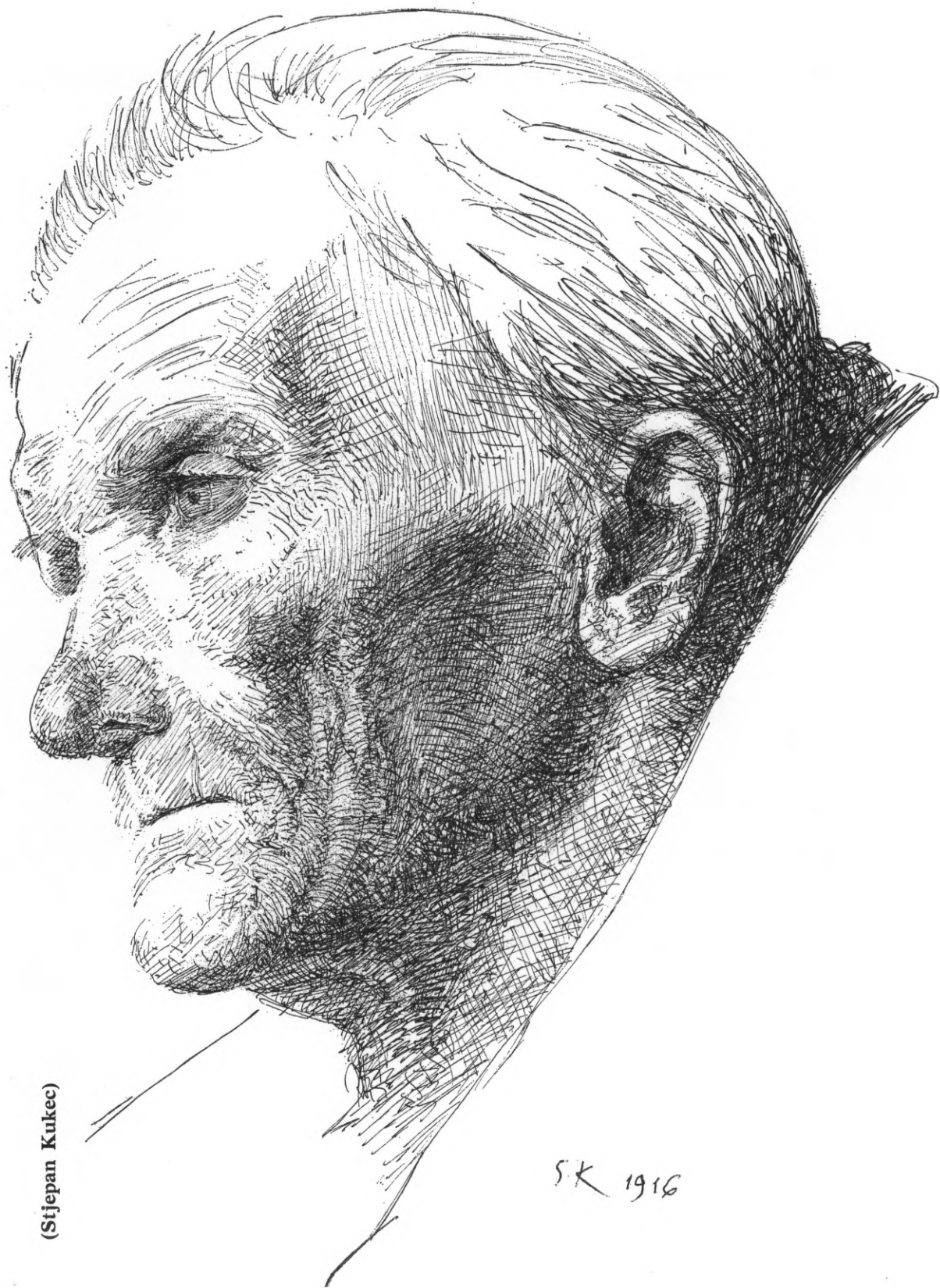
Suočen sa spoznajom uznemirujuće povijesne mijene, s institucijom agresivnog građanskog društva, okružen s filozofskom literaturom, književno vrlo progresivan i produktivan, Krleža u Dugoj Rijeci (po

Dnevniku, 2. knjiga 335—337 stranica) piše i vrlo lirski:

»U citoru. Pružajući nervoznu mumificiranu ruku tamnomodrom nebu, jedno jabučno stablo svojim koščatim karboniziranim prstima uzdiže spram vedrine crvenu lakiranu zdjelicu, punu mirišljivog eliksira. Ekstatična kretnja mrtve ruke za visinom nebeskom, sa krvavom kalotom rumene jabuke, znamenom uskrsnuća, među tananim nervoznim prstima. Svakoga dana nevidljivi netko bojadiše ovu kitajsku kraplak — loptu okomitim potezima zlatnog kista. Vrapci su jedina radoznala družba puna neiscrpne i naivne pažnje za sve lirske faze ovog tihog slikarskog događaja među granjem. Dvadesetčetiri sata dnevno vrapci znatiželjno ispituju kako stoje stvari sa tim blistavim pozlaćenim kraplak — loptama, vodeći o tome žive, upravo strastvene razgovore. Crne hiperbole lastavica uzvišene su iznad glasnog vrapčijeg jabučnog pira! laste nisu vegetarijanske raspoložene.

Razmišljam o pojmu: *Ars scribendi*. Opasna ova opisna vještina od čega se sastoji? Od pisanja ili promatranja? Pisanje je »način«, »moda«, »škola« ili »odgoj«, nema sumnje, ali ni promatranje nije ni po čemu samo po sebi »samo način« nego programatska teza ili odabiranje sadržaja po volji, podjednako. Šta je jezgra, a što je ljuska toga posla? Što znači pišući ljuštiti i da li se uopće može nešto — oljuštiti pisanjem?« (3. VIII. 1920.).

»Gibanje boja u prostoru predvečerja. Kao lončar tepsije, sunce gorućim dlanovima mijesi rosnatu glinu zemlje; u jednome dramskom trenutku ove sutonje rabote osjeća se: stvar je pri kraju. Posao je svršen i sve zdjele i sva korita sjenovitog terena prekriveni su zelenom tkaninom sumraka. Tu i tamo još nazire se na livadi ljubičasta lopta po koje osamljene krošnje, a onda polagano, pod zavjesom noći, nestaje svega. Tiho teče tmina. Žubori potok noći iz zvjezdanog klavira i skiri se fosforno. Glas sove, daleko. Lepeza sedmorobojna nečujno se sklopila nad paletom dana, i sve tone u sivim čipkama na odru bjelokosne svjetlosti. Voštano nijemo spava truplo pokojnoga dana na tamnosmeđoj horizontali gole zemlje, i nema ničeg, nego baršunasto mekane paralele mokrih brazda što protječu zajedno s izohipsama u istom, vodoravnom ritmu uz-

(Stjepan Kuček)

S.K. 1916

(Stjepan Kukec)

vijuganih parabola iznad kojih se slijevaju čokoladni meridijani rasparane meteorne mase niz bokove terena u crna korita i gudure tamne boje tamnih maćuhica, okomito. Osjeća se iznad svega gorka i mrka ljepota visoke samoće. Sa crnim plastovima na proplanku šutim potpuno sam, a odozdo, iz maglene daljine, odzvanja svečano smaragdno-obljav bubanj vedre noći. Nad otvorenim grobom svjetlosti dnevne nema nikoga. Sve je iza nas.» (26. VIII. 1920.).

»Sa šumskog proplanka, odakle se razastire široka zeleno-plava lepeza, od Međimurja i varaždinske kampanje sve do Ivančice, pišem pismo, sentimentalno pismo u grad gdje sam proživio tri posljednje godine u mračnom bunaru čamotinje. S jutarnjim srebrnim koprenama dolazi rana jesen, a ova katarza danas, nad svime što se dešavalo sa mnom i sivom i zbunjenom gradu, ipak i uprkos svemu, neka je vrsta lirskog melem. Čuje se iz daljine pastirska frula i glas klepke. Pod bukovim šumskim padinama osjećaju se Varaždinske Toplice, tu teče Bednja, blatna, tiha voda moga djetinjstva, a tamo u ravnici pale se prva svjetla varaždinska, od Ivančice žubori zeleni mlaz burina. U žamoru lišća, u dodirivanju suhe materije, u kojoj se polagano usporuje i zaustavlja tok vrelog ljeta, šušti mrtva pergama jeseni. Klorofil na samrti izgara u grimiznim agonijama.«. (28. VIII. 1920.).

Takvo viđenje nedirnete prirode ali i ljudske bijede začinjene neimaštinom i strahotama vremena, Krleža sugestivno vidi u opisu svih tih vučakovskih fizionomija od Maksa Vrećice i male Savke (danas sedamdesetogodišnjakinja koja se vrlo dobro osjeća dugosatnih Krležinih lutanja po šumama, meditacija osamljenika na šumskom proplanku, i čuđenja seljaka pri pojavi »bradatog čovjeka koji je vječno nešto zapisivao«) do žalosnih i otužnih, shrvanih bijedom i bolešću ljudskih povorki:

»S puta ludbreškog silazi povorka romara. U crnome ruhu nad tamnozelenim tablama njiva i usjeva silaze romari, svi u crnini, muževi i žene, tiho, melankolično kao na sprovodu, uskom stazom kako guske, jedan po jedan, a na čelu povorke kreće se u ritmu njihanja crvenog plamena. Na paleti čitave krajine plamte boje pod odrazima uzvijorenoga neba i šumski masivi sa proplancima rumene se još u mlazu sunčanoga

vatrometa. Romari stupaju smiono i veoma odlučno, gundajući u basu nerazgovijetne stihove litanija.« (14. III. 1921. godine, Dnevnik, 2. knjiga 344 stranica).

Izvanredno snažna, eksplozivna, bujna i dramatična pojava Krste Hegedušića na slikarskome nebu prijeratne Jugoslavije, njegov izraziti plamen duha, misli i ideja, slobodoumno djelovanje privrženo istini i progresu, rezultiralo je i trajnim prijateljstvom s Miroslavom Krležom. Nadahnute Hegedušićeve slike košmara, paklene i ubitačne nečovječne seoske stvarnosti, izobličene ljudske kreature na rubu pada u glib života, slike klerikalne hipokrizije i laži, teška su optužba militarističke dresure i nečovječnosti. Bez ikakva melodramskog uljepšavanja i zaslađivanja, sentimentalnosti ili izljeva emocija, Hegedušićevi »Podravski motivi« preteča su kasnijih nemira, jaki putokaz drami ljudske savjesti. Silno dramatični motivi skoro morbidnog i bestijalnog življenja na ovim našim paralelama, sav taj kaos i raspadanje, trulež i razvaline, svi ti jadni Pepeki, svinjari, odbačeni i popljuvani, sva ta gnjilost jednog vremena našlo je sugestivnu, buntovnu i revolucionarnu viziju na Hegedušićevim slikama.

Kao što Hlebine ne možemo smatrati kao izdvojeni lokalitet naspram materijalnih i duhovnih sfera Podravine, tako ni karnevalsku igru smrti, jada i očaja na Hegedušićevim slikama ne možemo promatrati odvojeno od zbivanja i u Koprivnici, i Podravini a i šire. Povijesne koordinate sa temama seljačkog maglenog, krvavog, skoro feudalnog ustrojstva svijeta, koje je Krleža tako znalčki, sugestivno pretvorio u književnu retrospektivu našeg stoljetnog jarma, Hegedušić je sve te socijalne i životne perturbacije otvoreno problematizirao i konkretizirao svojim slikama.

I dok je najznačajniji Krležin esej »Predgovor Podravskim motivima« bio poziv na analitičko ispitivanje ali i na metodičko razračunavanje s preživjelostima, dotle je Hegedušićevo slikarstvo značilo, i kao dio, i kao opus jedne cjeline, odnos stvaratelja spram umjetnosti odgovarajućeg vremena i hvatanje u koštac sa cjelovitošću problema svijeta koji ga okružuje.

U rasponu svakodnevnih sastajanja lijevo orijentiranih intelektualaca, u davnim danima prijateljstva još uz Kamila Horvatina

(Hegedušićevog ujaka) teče jedno dnevničko sjećanje Miroslava Krleže: »... cvrkuću laste oko Krstinog atelijera, toplo večer, hlebinska rakija, ostarjeli smo, sve klepeće koštunjavu, ogroman prostor atelijera je reumatično prazan... dugo traje put od »Pištanja« (1918) do danas. Krsti se ne slika. A na kraju i kome da slika kada je u lenjigradskom katalogu »Izložbe umjetnosti XIX. i XX. stoljeća naroda Jugoslavije« rečeno da je K. Heg. učenik Ivana Generalića. Ja sam, mislim, u ovoj našoj likovnoj sinagogi jedini koji ne priznaje da hlebinska škola predstavlja neku vrstu početka ili izuma. Godinama se spremam progovoriti o komediji oko ovog dućana jer hlebinska škola nije dala ni jedne likovne ideje ni fakture na kojoj ne bi trebao da bude pečat — copyright by K. Heg.

Od »Zelenog kadera« do »Rekvizicije«, svi podravski sajmovi, orači, krave, oranice, vrbe, požari, Cigani, krčme, snjegovi, blato i tako dalje, čitava likovna beletristika naših naivaca još je uvijek u sjeni hlebinske arije K. Heg-a. Rečeno je da čovjek živi od svojih nadahnuća iz djetinjstva. Slike K. Heg-a, takozvane hlebinske škole, bile su žive već u riječima maturanta Krste isto tako intimno i sugestivno kao što traju do danas. Daleki »mađarski čempresi« u daljini, na drugoj horizonti do Ždale, jablanovi, poetizirani obali Drave, ljetna predvečerja sa narančastim ciganskim vatrama, podravski kokošari i idioti, Picokenland u fantaziji dječaka davno, pa sve do »Podravske motive« (1917-33)...« (Dnevnik, 5. knjiga 94-95. stranica).

Koliko je u Krleže jaka sugestivna slika našega kraja, pokazuju nam njegova stalna dnevnička sjećanja na trijadu: Duga Rijeka, Galović, Hegedušić. Navedimo: »Veljača«, zašto »veljača«, jer »velji«, govorio je u Dugoj Rijeci stari Vrećica. Što to »velji«, nije mu bilo jasno. Pjevaju proljetne vode, »stiže nam mili ožujak«, a oko Josipova pada obično snijeg.

Koliko samo uspomena i sjećanja naviru iz slijedećih rečenica: »Na povratku uz mađarsku peštansku prugu koja vodi preko Drave preko Koprivnice i Đekenješa: nije me bilo u Koprivnici već dvadeset godina. Ono je bio Galovićev kraj: »Crn-bel... crn-bel...«, tamo u daljini »Picokenlanda«, tamo su Krstine Hlebine... Preko Koprivnice krenuli smo za Dugu Rijeku (1920), a Vošić-

ki je umro već davno. U Koprivnici bila je u njegovoj nakladi zaplijenjena prva serija mojih »Sabranih djela« (tri knjige, 1924).« (Citati iz dnevnika, 5. knjiga 41. i 83. stranica).

O Hegedušićevu slikarstvu Krleža je zapisao, između ostaloga i slijedeće misli: »Hegedušićevu slikarstvo poricanje nedostojnog, negativnog, zaostaloga, zakržljalog, nezgrapnog, njegova glasna mržnja ružnog, zgaženog, odbačenog, bijednog i popljuvanog, njegova neprekidna i tvrdoglava sklonost za iskorijenjeno, gnjilo, degenerirano, uvelo, po čemu gazi gruba, surova, krvava, mračna, tužna, beznadna stvarnost, upravo to pustolovno titranje i isprepletavanje odvratnog i ljudožderskog s bolećivim i umirućim, taj prezir naše nesuvremene, glupe, predrasudama zamračene, sredovječne zaostalosti, ta smiona težnja za izlazom, za izlječenjem i za likvidacijom tih motiva, to je subjektivna građa Hegedušićeve slikarske pobune, uvjetovane njegovim ličnim darom... (1933),

Kakav je to crni humor koji progovara iz Hegedušićevog slikarstva, koji davi čovjeka laokoonska zmija? Hegedušić se kesi stravično kao grobar i kao krvnik nad neminovnošću bezidejnog životnog razvala, iz njegovih slika progovara pobuna protiv demonskog nerazmjera bolesne stvarnosti, u polukolonijalnoj vegetaciji između dva svjetska rata — sarkazam čitavog niza političkih prokletstava. Kakav je to svijet svinjskih trgovaca, goniča i mešetara, ta smrdljiva galerija prosjaka i pustolova, konjokradica i zvjerokradica, taj svijet policijskih hapsana i besprizorne djece? Kakva su to bijedna i slabokrvna lirska proljeća, kakve su to mršave, metiljave krave, kakvo je to turobno vjetanje trešnjeva drveta na rumenoj zemlji Paola Uccella? Te gladne ledine, ti bosjački sajmovi, te taljige i ti slijepi Cigani dobili su u Hegedušiću svoga pjesnika, koji kao Mantegna (prijatelj Velikog Podravca i Hegedušićeva kompatriota Jana Panonija) slika podravsku bijedu, da bi ovi likovi poživjeli u besmrtnosti i onda, kad će ih već davno prekriti zemlja... (1959),

»Žalosti podravskih daljina, gdje na drugoj obali dravske blatne vode stoje »mađarski čempresi« — jablanovi, tuga razlivenih voda, po kojima plivaju strvine, zelena štacunska vrata s reklama za Albus-sapun, cimeri, ptice, smrdljive krčme i krvavi me-

sarski fertuni, to srdito i tvrdoglavo isticanje nakaznih detalja, ta Hegedušićeva grafička dijagnoza naše stvarnosti nije samo ekonomski i kulturni dokumenat vremena nego istodobno i dobar crtež, umjetnički značajan po svojoj slikarskoj vrijednosti isto toliko kao i po temi, koja je tu pretvorena u niz intenzivnih umjetničkih doživljaja» (1933). (Citati uzeti iz »Panorame pogleda, pojava i pojmova« 2. knjiga 412-429. stranica).

Varijacije svih tih motiva s Hegedušićevih slika zaista su nezimjerne i mnogobrojne. Motiv Podravine, u Krleže, javlja se vrlo često. Od davnih dana i mladenačkog puta kao vojnog pitomca u budimpeštanski Ludoviceum do današnjih dana teče jedan lirsko-tipološki i geopolitički ocrtni Podravine sa svim duhovnim i psihološkim nemirima i crnohumornim, impulsivnim i mračnim vremenima i situacijama: »Ovaj podravski kraj gdje bijele ceste teku idilično kroz tihe arkadijske hrastike kao staze po engleskim perivojima, tu bi moglo biti i dobro i tu bi se dalo prijatno živjeti, u tim predjelima harmonije i idile, bijelih oblaka na obzorju, da nema ratova da nema pušaka, da nema nasilja, tiranije i kretenizma, da nema historijskog kontinuiteta koji svršava kao »Finale«, kad je pala zavjesa od cerade, nad mrtvim truplima jednog historijskog ludila koje je završilo na garištu čitave Evrope.« (1959). (Panorama pogleda, pojava i pojmova, 4. knjiga, 261. stranica).

Najznačajniji i najsadržajniji koprivnički dani Miroslava Krleže vezani su uz izdavanje »Književne republike«, u tiskari Vinka Vošickoga, od listopada 1923. do prosinca 1925. godine. U toku te dvije godine Krleža je u nekoliko navrata dolazio u Koprivnicu, čemu možemo i zahvaliti pisanju poznatog »Pisma iz Koprivnice«. (Pri put objavljenog u »Hrvatu« 31. siječnja 1925. godine).

Nakon izdavanja »Plamena«, prvog časopisa u kojem je negiran integralistički nacionalni etatizam novostvorene države, časopisa koji je bio prva i prava vodilja revolucionarnom značaju u duhu i smislu oktobarske revolucije, časopisa koji je bio internacionalne orijentacije, općeljudski, intoniran na razvalinama jednoga preživjeloga svijeta, Krleža se odlučuje na izdavanje »Književne republike«, koja je programski bila

orijentirana lenjinističkim pravcem akcije. »Književna republika«, bila je zrela i misaona publikacija koja je pretendirala potpunoj kritičkoj analizi političke i kulturne suvremenosti, bila je pouzdani marksistički predznak i imala je široku idejnu sintezu. Suradnike »Književne republike« karakterizirala je intelektualna i umjetnička zrelost, njihovi tekstovi značili su snažnu humanističku viziju.

Od tekstova Krleže i Cesarca koji su bili najznačajniji suradnici značajno je pripomenuti da su objavljivani tekstovi Lenjina, Kanta i Marxa. Pojava »Književne republike« značila je i negaciju političko-socijalne, nacionalne i kulturne zbilje građanskog društva i života koje je bilo upravo u formiranju, isto tako značilo je negaciju svih državnih institucija i predstavnika koji su iznevjerili četverogodišnje patnje i martirij ljudi po ratištima širom Evrope. U tim okvirima progona napredno orijentiranih intelektualaca, u realitetu jednog društvenog okvira malograđanske sredine, u jednoj takvoj otužnoj političkoj stvarnosti, Krleža odlučuje tiskati svoju »Književnu republiku« upravo u Koprivnici. Tiskar Vinko Vošicki, kao što je već poznato, izdavao je zapažene i značajne svjetske i domaće autore u »Svjetskoj biblioteci«, ali i časopise »Vinogradar i voćar«, »Zagrebački ilustrovani list« i sl. U izdavanju »Književne republike« Vošicki je vidio veliku priliku da ime svoje tiskare plasira u svijet jer je već tada Krleža bio vrlo poznat i priznat književnik. Valja priznati Vošickijevu hrabrost u izdavanju tog časopisa jer, ne zaboravimo, bilo je to vrijeme Obznane i progona napredno orijentiranih intelektualaca.

U svojoj tiskari Vošicki je počeo izdavati »Sabrana djela« Miroslava Krleže ali su izašle samo (po dr. Leanderu Brozoviću: »Građa za povijest Koprivnice«) »Pjesme«, drama »Vučjak«, te »Novele« (Smrt Florijana Kranjčeca, Hodorlahomor veliki, Veliki meštar svoju hulja i Mlada misa Alojza Tičeka). Vošicki je izdao, doduše, tek nakon velikih muka i nagovaranja — (o čemu postoje autentični dokumenti u Muzeju grada Koprivnica) — i romane Augusta Cesarca »Zlatni mladić« i »Careva kraljevina«.

Plodna suradnja Vinka Vošickog i Miroslava Krleže nastavljena je i tokom druge godine izdavanja »Književne republike«

(1925), kada je okupljeno i oko dvije tisuće pretplatnika, sve do trenutka kada je Vošicki pritisnut bojaznošću i nevjericom, ne u Krležu kao književniku i revolucionarnu ličnost, nego u programsku orijentaciju »Književne republike«. Vošicki u jednom pismu Krleži piše:

»... bilo bi potrebno za »Književnu republiku« zainteresovati i druge krugove, a ne samo one, koje današnji njen smjer zadovoljuje, davši joj biljeg čisto literarni, umjetnički, event. drugo ime i veći format i smjer, koji bi svakom bio prihvatljiv. Mislim da bi se to lako dalo postići, a najjača garancija za ovo bila bi Vaša ličnost, koja u našoj sredini — po općem sudu — jedina može dati ono, što je davna želja svijetu, koji bih tjeli reviju literarnom vrijednošću jednaku »Književnoj republici«. U tome slučaju, kada biste Vi s mojim skromnim predlogom bili suglasni, ja bih bio spreman, da Vas za uredništvo unapred, a za članke posebno honoriram...« (arhiva Muzeja Koprivnice).

Očita bila je namjera Vošickog da »Književnu republiku« pretvori u čisto literarnu reviju, a s obzirom na društveno-političku situaciju i na nedvojbeni revolucionarni, ljudski i humani angažman Krleža, jasno, nije pristao na to, već je tiskanje prenio u Zagreb gdje je, konačno, »Književna republika« bila i zabranjena. Koliki je izuzetan napor i nastojanje uložio Krleža u tiskanje svakog broja »Književne republike« svjedoče brojni savjeti urgencije pismima, koja se danas čuvaju u Muzeju grada Koprivnice. Bilo je tu i korektorskih zahvata: »... ovaj broj je štampan vrlo loše i vrvi štamparskim pogreškama, kao stari sir crvima...« (tipična Krležina usporedba) ili intervencija pri tiskanju Galovićevih pjesama: »... Pesme Frana Galovića: »Z mojih bregov« treba složiti tako da svaka pesma dođe na svoju vlastitu stranicu. Taj je materijal književno-historijski vrlo vredan, te zato molim i Vas i gosp. Kukca (Vošickijev korektor op. a.) da posvetite naročitu pažnju štamparskim pogreškama!...«

Uz sve dužno poštovanje Vošickome kao jedinom tiskaru koji se u to (ne)vrijeme usudio tiskati jednu takvu revolucionarnu publikaciju, uz sve zasluge koje je imao Vošicki, Krleži su, ipak, progres i napredne ideje »Književne republike« bile najvažnije,

i 20. listopada 1925. godine piše Vošickome:

»... bio sam pred puni mesec dana u Koprivnici i kada sam stao da Vam prigovaram na sabotazi, postali ste sentimentalni: papira nema, strojevi nisu montirani! Kako papira nema više-manje svaki drugi mjesec, a strojevi nisu montirani već više od godinu dana, a rukopis posljednjeg broja leži kod Vas već dva meseca, to sam Vam ja predložio da je najbolje da prekinemo veze... »Književna republika« u ove dve godine izlaženja nije još ni jedan jedini put izašla na vreme i mesto da ustrajete uz taj jedan jedini pothvat sa svim snagama, Vi ste se zapleli u razna mrtva preduzeća kao »Ilustrovani list«, »Voćar« i slična. Cini se da to prelazi Vaše snage...«

Suradnja je ubrzo bila prekinuta, »Književna republika« seli u Zagreb, ali je Krleža zadržao Vošickoga još godinama, sve do danas u mnogim sjećanjima i spomenima dnevničko-panoramskih zapisa. Krležino viđenje Koprivnice vraća nam davni film prošlosti, nekad ugasle svjetlosti, iluzije prolaznosti, fijakersku stvarnost i usud provincijalnog življenja koji se u okvirima naših skromnih zahtjeva: bolnica, kotar, sud, općina, čitaonica, zvao gradom. Povremeni odlazak u Koprivnicu narkoza je davne prošlosti, polurmak stvarnosti, elegični doživljaj kulise jednog stvarnog života, znači mnogo slika i meditacija fatalnog propadanja i nemogućnosti smislenijeg života u gradu gdje »u sivom maglenom prostoru tužno grakću čavke«.

Od Vošickijeve tiskare do gostionice »Car«, od mračne i otužne kolodvorske atmosfere, gdje je uvijek neko u sprovedbi vezan lancima, do baroknog tornja u daljini, od grčevite psihološke spoznaje drame eventualnog boravka u koprivničkoj bolnici, do asocijacija debele ljetne prašine, teku razmišljanja i spoznaje o pasivnoj, slavenskoj, pesimističkoj predaji sudbine. Koliko je Krleža naprosto osupnut činjenicom da se u takvom mjestu, toj zabačenoj izvanvremenskoj sredini može tiskati njegova »Književna republika«, toliko je i vrlo kritički određen u konstataciji prolaznosti svih tih baruna i barunica koji su godinama uvjetovali taj i takav život na ovim paralelama (Inkey u Rasinji i zloglasni barun Pavle Rauch u nedalekom Martijanču).

Polaritet povijesnih korijena, suprotnosti razvojnih nužnosti, uporednost života su, za Krležu, i Galovičevi sjetni lirski (koji put i zloslutni) dijalozi s prirodom i turobna mračna stvarnost viđenja moralno iskvarenih, ili idejno konzervativnih građana, činovnika, perovođa, pristava i suca koji uz svoje »Lordove« imaju i čitaonicu gdje proučavaju članke »o višem vladinom policijskom perovođi gospodinu C., za koga štampa javlja da se bavi proučavanjem destruktivne literature .. .«

Uz jednu zlatnu baroknu madonu Svetog Sebastijana, Svetog Florijana, i Svetog Ivana Nepomuka, uz sve te »... luksuriozne utakmice ratnih bogataša, šibera, liferanata i generala, koji su se iz naših južnih provincija poslije pobjedonosnih turskih ratova vraćali obogaćeni u sjeverne prijestolnice...«, Krležino viđenje Koprivnice je i čovjek u lancima, »... seljaci i govedari i vinogradari, rumeni, nabijeni krvlju, sa barilcem vina, kobasicama i lukom. Uvijek netko mokri, uvijek netko bljuje, a netko se njiše na vješalima ...«

Tako je Krleža pred pedesetak godina vidio prostor i vrijeme, sudbinu i trenutak koprivničke tadašnjice. Otada (po Juri Kaštelanu) »... Koprivnica je izmijenila svoje lice, svoj izgled, i ne samo da je na vidljiv način stupila u povijest, danas Koprivnica ne znači zabačenu provinciju, nego je jedna točka savjesti i svijesti na kugli zemaljskoj.«

Od Krležina viđenja Koprivnice danas je najzanimljivije njegovo gledanje na ostatke tvrđave koji su unatrag pedesetak godina (osim činjenice da ljudi više ne umiru od uboda otrovnih muha) ostali isti i vjerni Krležinom opisu:

»Koprivnica je tvrđava što nije izdržala ni jedne opsade. I popne li se čovjek, koji se ponešto razumije u fortifikaciju, na koprivničke bedeme, na te nasipe pješčane, obrasle danas travom i voćkama, može da konstatira najprimitivniju formu utvrde, kakve su bile ovdje po našim sjevernim krajevima dizane početkom šestnaestoga stoljeća. To je sistem bastijona sa jednostavnim glaci-som od četrdeset i pet stupnjeva, bez talijanskih renesansnih kurtina i kavalira, i svih onih obrambenih naprava, što su se poslije u Vaubanovom sistemu izgradile u ravlene i traverzalno obziđe... Iz pijeska pro-

virivalo je grubo, neotesano, masivno kamenje, teško kao mamutske kosti: tamo je bilo smetište, prenatrpano starim loncima, lavorima i kutijicama za sardine. Higijena nula. Nije ni čudo da ovdje ljeti umiru ljudi od uboda otrovnih muha. Vraćajući se u grad pokraj one zidane stražarnice, tako mi se pričinilo kao da se u nekoj Puškinovoj pripovijesti vraćam u pograničnu tvrđavu sa starinskim pješćanim i izrovanim bedemima, pred kojima stoji Pugačev.« (Citati iz knjige studija i putopisa, 1939. 252. i 255. stranica)

Cjelokupnim svojim djelom, sa svim dijalektičkim analizama društva i njegovih protivrječnosti u sustavu i ljudima, trajno bivajući savjest našeg vremena, Krleža nije samo realistički svjedok pred povorkom suvremenika, mrtvih, živih i budućih, postojani sudac i prosuditelj istine, on je istodobno duboko organski u svijetu kojega živi, svijetu kojega nije nikada lakovjerno slušao nego ga sugestivno i kreativno pokušavao mijenjati. Djelujući na književnome nebu preko šezdeset i pet godina (upravo ove godine navršio je osamdeset i pet godina života), suočavajući se sa zbiljskim problemima naše suvremenosti, razvijajući kritičko mišljenje u mnogih generacija, Krleža je, u mnogome, rekonstruirao našu narodnu svijest, svijest o hrvatskoj kulturi i prošlosti.

Gledajući u tim relacijama, Krležino je prisustvo, njegov rad i djelovanje na našim podravskim, koprivničkim paralelama za nas dobilo jednu težinu više. Golem Krležin opus, svi ti sukobi i istraživanja, sav taj senzibilitet i ljudskost što ga je unio u svoja djela, pokazalo je da je, ipak, čovjekova nada, pamet i djelo, uprkos svim očajima, raspadima i mraku, sposobno i dalje prenositi smisao egzistencije i pojedinaca i naroda.